

Källtillit i skolans undervisning

Olof Sundin och Jutta Haider, Lunds universitet

Inledning

De senaste årens stora fokus på källkritik i och utanför skolan är en konsekvens av förändrade villkor för att publicera, sprida och få tillgång till information i alla dess former. När det finns begränsade möjligheter för samhället att filtrera bort lögnar, falska påståenden och vilseledande fakta som delas på Facebook, rekommenderas på TikTok eller hamnar högt upp i en sökmotor har ansvaret till stor del fallit på individen. Ett ökat intresse för källkritik är positivt. Det har också lett till en diskussion kring vad källkritik är och om källkritiken kan lösa alla dessa problem. Att ifrågasätta och kritiskt granska ett påstående är en del av källkritiken och något vi ser som självklart i skolans undervisning, men vad händer om ett sådant kritiskt förhållningssätt dras till sin spets? Vad blir resultatet om vi lämnar våra elever med instruktionen att inte lita på något eller någon? I böckerna *Invisible search and online search engines: The ubiquity of search in everyday life* (2019) och *Paradoxes of media and information literacy: The crisis of information* (2022) ställer vi till och med frågan om uppmuntran av oreflekterad källkritik (och sökkritik) paradoxalt nog kan bidra till att förstärka de problem som den har som avsikt att avhjälpa (se även Boyd, 2018-03-18). I denna artikel diskuterar vi dessa frågor med hjälp av begreppet *källtillit*.

Det finns många sätt att beskriva den osäkerhet som råder på många områden om vad som rimligen stämmer eller är trovärdigt. Ett exempel är den ökande misstron mot myndigheter, journalister, forskare och andra experter, som inte minst märks i sociala medier. Ett talande exempel är när en av de ledande Brexit-företrädarna, Michael Gove tillfrågades i en TV-intervju inför folkomröstningen i Storbritannien om landet skulle fortsätta vara en del av EU eller inte om han kunde namnge någon ekonom som stödde Brexit. Michael Goves svar ”människor i det här landet har fått nog av experter” (Mance, 2016-06-03), kan ses som talande för denna ökade misstro och hur politiker ibland utnyttjar den. I sociala medier och diskussionsforum flödar konspirationsteorier om globala sammansvärjningar och det förs till exempel diskussioner om jorden verkligen är rund eller platt. Eftersom sociala medier tenderar att uppmärksamma det spektakulära mer än den ofta komplexa och grå sanningen får dessa slags påståenden en väldigt stor spridning (t.ex. Allgaier, 2019) som dessutom ofta förstärks av traditionell media. Samtidigt, personer som dras till konspirationsteorier gör det ofta med en

inställning att de är kritiska och att de använder sig av källkritiska metoder, men de menar att det är kritiska till samhällets etablerade kunskap och institutioner.

För några år sedan myntade forskare vid den amerikanska tankesmedjan RAND begreppet *sanningens sönderfall* [Truth Decay] (Kavanagh & Rich, 2018, s. 21–40) som de menar sammanfattar fyra samtida samhällstrender:

- En ökad oenighet om fakta och tolkning av data där den samhälleliga konsensusen har utmanats.
- En återkommande sammanblandning av fakta och åsikter där fakta ofta utmålas som åsikter för att därmed kunna ifrågasättas.
- En tendens att ge större utrymme åt åsikter i samhällsdebatten istället för faktabaserade påståenden.
- En minskande tillit till centrala informationskällor som till exempel myndigheter och massmedia, som tidigare setts som pålitliga faktakällor.

RAND har synliggjort dessa trender genom intervjuer och strukturerade diskussioner med ett stort antal amerikanska experter från ett brett spektrum av discipliner. De understryker att vissa av trenderna finns bättre empiriskt belagda i forskningen än andra och som vi återkommer till så är detta en amerikansk erfarenhet som inte på alla punkter stämmer överens med vår svenska. (Kavanagh & Rich, 2018) Dessa samhällstrender är på intet sätt skapade av samtidens digitala ekosystem, utan de är trender som formats under en lång tid. Däremot går det att säga att sociala medier, sökmotorer och rekommendationstjänster – där popularitet är ett bärande kriterium för synlighet – den senaste tiden har förstärkt trenderna.

Källkritik är en del av medie- och informationskunnighet (MIK) som enligt Statens medieråd (2017-01-27) innefattar:

- ”förstå mediers roll i samhället
- kunna finna, analysera och kritiskt värdera information
- själv kunna uttrycka sig och skapa innehåll i olika medier”

Ett problem med denna beskrivning av MIK är att själva informationskällorna – det vill säga deras materialitet – blir osynliga. I andra punkten är det information som ska hittas, analyseras och värderas, men det är otydligt vad som avses med information. Är det innehållet eller dokumenten? Det kan tyckas vara en väl kritisk läsning, men distinktionen är viktig. Om det är innehållet som ska hittas, analyseras och värderas krävs ämneskunskap som kan bedöma dess trovärdighet, eller i alla fall kapacitet att jämföra olika texter med varandra. Men om det är själva källan (dokumentet) som förmedlar informationen som ska hittas är det den som står bakom information som ska

analyseras och värderas. Det kan exemplifieras med elever som uppmanas att bedöma information om klimatförändringarna i en tidskriftsartikel. Vad är det som ska bedömas? Är det den vetenskapliga grunden som innehållet i artikeln beskriver eller är det artikelns, författarens och tidskriftens trovärdighet och hur den redogörs för? Det är den sistnämnda aspekten av källkritik som är i fokus för denna artikel.

Det är här viktigt att påminna sig om att MIK, inklusive källkritik, inte med nödvändighet medför sådant som de flesta av oss skulle mena vara något positivt för samhället eller för demokratin. Vi vet till exempel att extrema politiska och religiösa grupper ofta är synnerligen kompetenta när det gäller att utnyttja nätets potential för politisk och religiös kommunikation. Den ”mediekritik” som syns tydligast i samtiden återfinns inte sällan hos sociala mediekonton med en radikal politisk inriktning. Källtillit ska inte ses som något slags alternativ till källkritik, utan ett visst mått av källtillit kan snarare en del av källkritik. Ett ökat fokus på källtillit kan möjligen vara ett sätt att förankra källkritiken i en vidare förståelse för vad expertis, nyheter och kunskap är och hur den kan bedömas, utan att för den skull blunda för rättmätig kritik av medier och andra källor.

I det följande diskuterar vi vad vi avser med tillit i artikeln. Därefter går vi över till att diskutera utgångspunkterna i källkritik för att ställa frågan hur denna kan kompletteras med, eller möjligen innefatta, källtillit. Avslutningsvis för vi ett resonemang hur det är möjligt att arbeta med källtillit i undervisningssammanhang.

Vad menas med tillit?

Tillit till och förtroende för andra krävs för att samhället ska fungera. Om vi inte litar på andras erfarenheter måste vi skapa egna erfarenheter om allt. Om vi tar en guidebok som exempel så bygger den på att andra gjort erfarenheter av och lärt sig saker om ett land, en region eller en stad. Det kan vara allt från historia, demografi och politik till förslag på restauranger, hotell och barer. Vissa saker i en guidebok är faktapåståenden av sådan art att de går att prövas, till exempel vilka språk som talas, vilken valuta som används och landets parlamentariska system. Vissa påståenden förändras ganska snabbt, såsom vilka hotell som är billiga eller vilka av restaurangerna som har en specifik inriktning. Andra påståenden är snarare upplevelser, såsom vilka restauranger som anses vara bäst, vilka hotell som har skönast sängar eller vilka barer som har den mest spännande publiken. När vi som författat denna artikel var unga förlitade vi oss mycket på guideböcker och deras kader av erfarna resenärer som lämnade upplysningar om detaljer i boenden och platser. Vi hade lärt oss att ett visst förlags guideböcker var bra, även om det var olika författare till texterna. Om vi kunde lita på vad författarna hade skrivit om ett hotell i Agadir eller London var det troligt att vi kunde lita på vad de skrev om ett hotellrum i Marrakesh eller Glasgow. Numera har guideböcker fått konkurrens från

webben och framför allt från reseplattformar som bygger på algoritmer, antalet ”likes” och mångfalden av omdömen. Oavsett om vi använder oss av guideböcker eller online-resurser anser de flesta att vi behöver hjälp när vi reser så att vi inte behöver göra alla erfarenheter och misstag själva. Vi måste helt enkelt lita på andras erfarenheter och expertis. Behovet av tillit i exemplet blir ännu tydligare om vi tänker på den fysiska infrastrukturen – så som vägar, tåg, bussar eller flygplan, men även tidtabeller, klockor eller väderleksrapporter – som i sin tur bygger på kunskap och kunnande som vi för det mesta litar på.

Gränserna mellan fakta och författarnas åsikter i resguiderna är ibland glasklara, men i vissa fall kan de vara svårare att reda ut. Den äldsta nu existerande bron över den stora kanalen i Venedig är Rialto-bron, men vilken är mest känd? På ett resebolags hemsida står det att Suckarnas bro är den mest kända, men på Wikipedia står det att det är Rialto-bron. När vi för några år sedan ställde frågan ”Vilken bro är mest känd i Venedig?” i svenska Google gav de översta länkarna olika svar. Vilken länk ska vi lita på och varför? Hur mäter man ens vilken bro som är mest känd? Exemplet från guideböcker och reseplattformar kan tyckas vara banalt, men principen att vi måste lita på andra – att vi måste ha tillit till andra människor, till institutioner, till förlag, till digitala plattformar och sociala medier – är samma inom en lång rad av områden. Frågan är då vem vi lita på och varför? Litar vi på Folkhälsomyndighetens rekommendationer om vaccin, eller litar vi på rekommendationerna som ges i en Facebook-grupp med vaccin-skeptiker? Litar vi på FN:s klimatpanel (IPCC) eller litar vi på klimatskeptiska (lobby)organisationer? Litar vi på etablerad nyhetsmedias rapportering om exempelvis flyktningmottagandets effekter eller finner vi skäl att istället vända oss till de många alternativa nyhetsmedier som finns nätet? Varför ska vi vara skeptiska till den ena och inte till den andra informationskällan?

Det finns olika definitioner på tillit, men vi använder här begreppet *tillit* inte bara för att diskutera människors förtroende för sina medmänniskor utan också för samhällsinstitutioner såsom nyhetsmedia, skola och universitet, liksom för de processer som dessa institutioner arbetar utifrån. Det kan exempelvis handla om tillit till journalisters, lärares eller forskares arbetsmetoder, men det kan också handla om tillit till vad dessa professionella grupper producerar i form av nyhetersartiklar, kapabla elever med godkända resultat och forskningsrapporter som svarar mot samhällsproblem. Hur är man tillräckligt kritisk utan att rasera all tillit till samhällets institutioner? Och hur är man tillräckligt tillitsfull utan att vara allt för godtrogen?

Det finns en rad försök att mäta tillit till samhällsinstitutioner världen över. *The Edelman Trust Barometer* (2023) visar hur tilliten till media och myndigheter är svag. På påståendet att myndigheter är ”a source of false or misleading information” svarar 49 % ja, medan 42 % svarar ja på motsvarande fråga om medier. Rapporten från 2023

sammanfattas med, "A lack of faith in societal institutions triggered by economic anxiety, disinformation, mass-class divide and a failure of leadership has brought us to where we are today – deeply and dangerously polarized." Enligt samma rapport är Sverige ett av de länder där människor upplever störst polarisering. Även det internationella opinionsinstitutet YouGov (2022) visar att den politiska hemvisten har betydelse för vad människor sätter sin tillit till och i vilken grad de tror på konspirationsteorier. 63 % av människor som får sina nyheter från konservativa nyhetswebbplatser menar att följande troligen eller helt säkert stämmer: "Regardless of who is officially in charge of the government and other organizations, there is a single group of people who secretly control events and rule the world together". Motsvarande procent för de som menar att de litar på CNN är 27 %. Även tilliten till nyhetsmedia ser olika ut beroende på politisk hemvist. Donald Trumps kärnväljare har svag tillit till traditionell nyhetsmedia och istället i regel hög tillit till alternativ nyhetsmedia långt ut på högerkanten (Benkler, Faris & Roberts, 2018). Nyhetskonsumention blir i sådana fall främst en ideologisk identitetsbekräftelse där traditionella mediernas faktakontroll av sanningshalten i politiska utsagor ses som vänsteråsikter (ibid.).

Samtidigt måste vi påminna oss om att tilliten i Sverige är jämfört med många andra länder hög. Siffrorna från YouGov Sverige (2021) visar ändå att konspirationsteorier är utbredda även här. Till exempel svarade 15 % instämmande med påståendet "The idea of man made climate change is a hoax that was invented to deceive people" och uppseendeväckande hela 23 % instämde med påståendet "Regardless of who is officially in charge of governments and other organizations, there is a single group of people who secretly control events and rule the world together". I Sverige finns jämförelsevis en hög andel som tycker public service-media är viktigt (Reuters Institute, 2023, s. 26). De nordiska länderna ligger här i topp i Europa (Ibid, s. 44). I Sverige uppger också 75 % att de litar på nyheterna från SVT och SR, vilket ger dem en plats som de nyhetsmedier som människor har mest tillit till i Sverige (Ibid, s. 102). Samtidigt uppger hela 37 % av de tillfrågade att de litar på alternativmediet Samhällsnytt och så många som 40 % på Nyheter idag (Ibid, s. 101). Siffrorna från både YouGov och Reuters Institute är så pass anmärkningsvärda att vi vill påminna att den här typen av breda internationella undersökningar är svåra att göra. Den årligt återkommande SOM-undersökningen från Göteborgs universitet visar att de sex samhällsinstitutioner som uppvisar högst förtroende i Sverige är sjukvården, polisen, domstolen, försvaret, universitet/högskolor (SOM-Institutet, 2022). Den mellanmänniskliga tilliten är i en internationell jämförelse hög, men bland socialt utsatta grupper samt människor som sympatiserar med Sverigedemokraterna är den betydligt lägre än genomsnittet. Statsvetarna Sören Holmberg och Bo Rothstein formulerar det som: "Ett ovälkommet mönster med ett mer tillitmässigt fragmenterat Sverige avtecknar sig" (Holmberg & Rothstein, 2022, s. 161).

En representativ, liberal demokrati såsom den svenska kräver att det finns en slags gemensam utgångspunkt om vad som stämmer avseende exempelvis ekonomi, statistik och grundläggande forskning. En sådan gemensam grund förmedlas traditionellt genom skola, bibliotek, myndigheter och massmedia. Demokratien är beroende av att människor hyser en grundläggande tillit till andra och till samhällets institutioner. Om tilliten i det svenska samhället kan vi konstatera att den fortfarande och jämfört med många andra länder generellt sett är hög. Samtidigt finns det grupper i samhället som kännetecknas av lägre – eller till och med låg – tillit och som genom sina erfarenheter kan ha en grund för lägre tillit (Latour, 2018). Det finns alltså anledning till att bevaka hur tilliten i samhället förändras då tillit till en gemensam kunskapsram är en förutsättning för meningsfull källkritik.

Källkritik och tillitsparadoxen

Medie- och informationskunnighet, och framför allt källkritik, har en inbyggd tillitsparadox (Haider & Sundin, 2022a, 2022b). Grundantagandet att man alltid ska granska källor bygger på att vi ifrågasätter en ovillkorlig tillit till de informationskällor vi möter. Detta är en rimlig utgångspunkt. Men om man inte samtidigt har en grundläggande tillit till vissa informationskällor är källkritik omöjlig att bedriva. Det vill säga, en ovillkorlig tillit till källor är lika problematisk som total avsaknad av tillit till källor.

Källkritik handlar just främst om att bedöma källor, inte innehåller som sådant. För att källkritik ska vara möjlig bör det finnas en gemensam syn i samhället om vilka källor som är mer trovärdiga och vilka är mindre trovärdiga och vad som gör att en källa anses vara just mer eller mindre trovärdig. Samtidigt framgår det ovan hur tilliten till etablerade medier, institutioner och kunskapsproducenter minskar i många länder, och i Sverige litar numera många människor på så kallade alternativmedia som har som utgångspunkt att etablerad nyhetsmedia (ofta beskriven som "main stream media") inte är pålitlig. I vår forskning som bygger på intervjuer med unga människor i sena tonåren (Haider & Sundin, 2022a) har vi identifierat olika källkritiska positioner: en pragmatisk och en skeptisk position. Den sistnämnda kan även kallas för en nihilistisk position.

En *skeptisk eller nihilistisk källkritisk position* innebär att stor tilltro sätts till den egna förmågan att göra källkritiska bedömningar. Källkritikens mål är här att granska och bedöma sanningsvärdet av innehållet i ett påstående. Samtidigt är utgångspunkten att allting bör granskas utifrån samma villkor och med avstamp i grundantagandet att det som ska granskas är felaktigt. För att exemplifiera: När någon som intar en sådan skeptisk/nihilistisk källkritisk position ställs inför en webbplats som driver tesen att jorden är platt, handlar bedömningen inte om huruvida källan som påstår detta är att lita på eller inte, utan om det vetenskapliga innehållet, kunskapen i sig, stämmer. Oftast

översätts detta till avsaknaden av personlig erfarenhet, i det här fallet till exempel att personen inte har varit i rymden för att med säkerhet kunna veta om jorden är en skiva eller en glob. Vid en *pragmatisk källkritisk position*, å andra sidan, ges fortfarande ett stort källkritiskt ansvar, men en fråga som den om jorden är platt eller rund avgörs genom en bedömning av källan som påstår det snarare än ett behov av att skapa kunskapen genom egen upplevelse. En sådan pragmatisk källkritisk position lägger vikt vid betydelsen av att ställa kritiska frågor, men inte den totala misstron till den etablerade kunskapen eller medierna.

Både skeptisk källkritik och pragmatisk källkritik utgår från att källkritik är viktigt, men på olika sätt. Vi hävdar att den skeptiska källkritiken i grunden är destruktiv och bygger på en slags anti-källkritik som styrs av misstänksamhet snarare än försiktighet (jmf Lenard, 2008). Det finns alltså en slags misstänksamhetens källkritik där alla källor ifrågasätts, med uppmaningen att inte lita på någon eller något. Här kan en dubbel relation till tillit skönjas. Dels är skeptiska källkritik främst möjlig i ett samhälle där tilliten är under press – i alla fall som ett ideal att sträva efter. Dels kan en skeptisk källkritik genom sin misstänksamhet bidra till att vidare minska tilliten i samhället.

I Sverige utgör källkritik sedan årtionden en del av landets så kallade psykologiska försvar mot informationspåverkan och desinformation (Bertilsson, 2021). Det är inte minst synligt i den roll som källkritik ges av Myndigheten för psykologiskt försvar och i hur medie- och informationskunnighet förs fram av Statens medieråd (vars verksamhet från och med 2024 uppgår i den nya Mediemyndigheten). Under de dagliga presskonferenserna med Folkhälsomyndigheten och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap under den första pandemivåren 2020 lyftes betydelsen av källkritik fram som (tillsammans med att hålla avstånd och tvätta händerna) ett viktigt råd i en allvarlig situation. Samtidigt kommer här tillitsparadoxen till tydligt uttryck: Myndigheternas uppmaning om att vara källkritiska kan också vändas emot myndighetsinformation. Den cyniska källkritiken rymmer därmed en destruktiv kapacitet på så sätt att den kan bidra till att urholka tilliten i samhället.

Tveklöst finns det mycket goda skäl till att tilliten är lägre i vissa länder, i vissa frågor och för vissa grupper. I korrupta, populistiska eller autoritära system är det givetvis rimligt att hysa mindre tillit till myndigheter än i en välfungerande demokrati. Men även i vårt och andra demokratier kan det finnas anledning för vissa grupper att misstro till exempel vissa myndigheter, som historien har visat. I länder med bristande demokrati är en hög tillit till staten ett problem för de som vill få till förändringar i en mer demokratisk riktning. I diktaturer utgör exempelvis statsmedia ett etablerat sätt att upprätthålla diktaturen genom lögner och halvlögner.

Det är därför ett samhälleligt ansvar att se till att tilliten förtjänas och att den är ömsesidig. Med källtillit avses därför inte ett okritiskt förhållningssätt till exempelvis

alla journalister, forskare, eller myndighetspersoner. Däremot innebär källtillit en förståelse för hur komplex forskning är, vilka sorters kunskap vetenskap och annan forskning kan producera, och på vilka metoder journalistiken bygger (t.ex. journalistisk källkritik). Källtillit är med andra ord ingen teknisk fråga, utan den är kopplad till allmänbildning och en grundläggande förståelse för hur kunskap eller nyheter skapas, sprids, och vid behov korrigeras. Behovet av att diskutera källtillit är en konsekvens av den enorma tillgången till kunskap och nyheter som samtidens digitala infrastruktur för med sig. Att alltid kritiskt granska allt som skrivs med samma noggrannhet är praktiskt omöjligt; dels genom omfattningen av allt vi läser på nätet och dels eftersom ingen har vare sig kompetens att bedöma all forskning eller inblick i alla företeelser som journalister skildrar. Vi måste därför i de flesta sammanhang förlita oss på vår tillit till andra, och till olika institutioner och (tekniska) system.

Källkritik och källtillit i undervisningen

Det har sedan 1990-talet lagts ett allt större ansvar på eleverna för deras egna lärande och i motsvarande grad har arbetsformer som bygger på elevers informationssökning och källkritik ökat (Alexandersson & Limberg, 2012). Det finns här ett tidsmässigt sammanträffande mellan elevaktivt lärande och skolans digitalisering. Samtidigt som den digitala infrastrukturen för informationssökning har vuxit har den också i allt större utsträckning använts för pedagogiska syften. Kräver vi för mycket av eleverna genom att uppmuntra självständigt arbete? Sådana synsätt har framförts till förmån för ett större fokus på lärarens roll som kunskapsförmedlare (t.ex. Lindroth, 2016; Wikfors, 2017). En utredning pekar också på brister avseende svenska elevers tillgång till läromedel SOU (2021:70) och sedan 2023 utgår det *Statsbidrag för inköp av vissa läromedel 2023* (Skolverket, 2023-08-08). Diskussionen om elevers självständiga informationssökning versus fasta läromedel har ibland varit het, inte minst på sociala medier.

Vem ska förse elever med innehåll för sitt lärande? Ska lärare förse elever med läromedel eller finns det ett egenvärde i att utveckla elevernas förmåga att själva finna det (Francke & Sundin, 2012)? Å ena sidan finns det mycket som talar för att elever inte är redo för detta ansvar under inte minst grundskolan (Wikfors, 2017). Exempelvis visar Thomas Nygren med kollegor (2019) betydelsen av en utvecklad ämneskunskap vid värdering av information och att källkritik och kritiskt tänkande därför inte kan ses som en generell kompetens. Å andra sidan finns en värld utanför skolans väggar där varken lärare eller läromedel ger stöd för informationssökning och källkritik.

Ämneskunskap är naturligtvis centralt, men i vardagen stöter vi människor alltid på information om sådant vi inte har kunskap om. Elever ska trots allt inte enbart skaffa sig kunskaper för skolan, utan de ska också utvecklas till demokratiska samhällsmedborgare. De ska till exempel kunna ta del av grundläggande information

och nyheter för att själva kunna överväga konsekvenser av olika beslut. För det krävs även kunskap om den digitala infrastrukturen och vad den för med sig avseende informationssökning och källkritik. I någon mån, menar vi, kan denna kunskap ses som generell, även om den även i mångt och mycket också är ämnesspecifik. Exempelvis hur en söktjänsts algoritmer och affärsmodell fungerar är en generell kunskap, men vad det får för konsekvenser för människors politiska omvärldsbevakning är en fråga för ämnet Samhällskunskap.

Informationssökning i skolsammanhang tas ofta för givet eller helt glöms bort som ett undervisningsinnehåll (till exempel Carlsson & Sundin, 2018; Skolinspektionen, 2018). Med begreppet sökkritik har vi velat utveckla en förståelse för och kunskap om att det inte bara är viktigt att granska enskilda källor, utan det behövs också en förståelse för och kunskap om varför vi genom sökmotorer och sociala medier hittar och tar del av de källor som vi gör och hur vårt eget beteende bidrar till det. Sökkritik kan motiveras av flera skäl. I en studie visas hur källkritiska personer är försiktigare med att dela nyheter de möter i sociala medier jämfört med mindre källkritiska personer, vilket kan få som effekt att tveksamma nyheter paradoxalt nog sprids snabbare och till fler (Vraga & Tully, 2021).

Det räcker sålunda inte att kunna granska enskilda källor utan det behövs också en förståelse för hela den digitala infrastruktur med vars hjälp enskilda nyheter och andra publikationer tillgängliggörs. Det ska ses som en utvidgning av eller komplement till vad källkritik är för något. Samtidigt saknade vi ett begrepp för att diskutera en fråga som vår forskning stötte på – nämligen betydelsen av tillit till och förtroende för medier och andra informationskällor. Vi upptäckte i vår forskning ett problem med att vissa elever (och lärare) vid källkritik fokuserade mer på att dissekera, ifrågasätta och problematisera källor än att diskutera varför vissa källor är mer trovärdiga och därför rimliga att ha tillit till.

Kan man undervisa i källtillit?

De allra flesta lärare och bibliotekarie undervisar redan idag i källtillit, även om de inte använder sig av eller är ens bekanta med begreppet källtillit. Läromedel har för de flesta skolor fortfarande en viktig roll, även i ämnen som använder sig av projektarbeten och självständig informationssökning som inslag. Elevers tillgång till skolbibliotek är inskrivet i skollagen och skolbiblioteket bidrar dels med tryckta och digitala resurser som har kvalitet som kriterium vid inköp. Därtill bidrar skolbibliotekarie till att stödja elevers medie- och informationskunnighet. Lärare arbetar i regel aktivt med att förse elever med material även utanför läroboken. Genom att rekommendera uppslagsverk som källa, föreslå artiklar ur etablerade dagstidningar, förorda kvalitetssäkrade

referensdatabaser vid informationssökning samt visa på webbplatser såsom SCB eller Landguiden ges källtillit uppmärksamhet.

Det räcker dock inte att rekommendera källor som läraren bedömer vara av god kvalitet. Pedagogerna måste också förklara varför de anses vara det och hur man går till väga om ett fel upptäcks. Om Wikipedia duger som källa eller inte borde inte vara en fråga om ja eller nej, utan grunden för en diskussion kring hur olika modeller för uppslagsverk fungerar, deras tillkomst och betydelse genom historien, och vilka konsekvenser det får. Det innebär till exempel att skapa förståelse för vad forskning är, under vilka förutsättningar den bedrivs samt relatera det till hur forskningsbaserad kunskap cirkulerar på nätet. Det innebär även att diskutera vad kvalitetsjournalistik är, hur professionell journalistik bedrivs och finansieras samt koppla det till hur nyheter uppmärksammas, prioriteras och tillgängliggörs online.

Det krävs också kunskap om och förmåga att förhålla sig till hur traditionella genrer representeras i den digitala infrastrukturen. En och samma dagstidning består exempelvis både av nyheter och åsikter (till exempel ledarsidan, debattsidan) och när en artikel dyker upp i våra flöden måste den hanteras olika beroende på genrer. Om en push-notis från en av landets större dagstidningar säger att en politiker har fel om gängvåldet kan det vara en åsikt eller fakta, oberoende om själva tidningen i sig anses vara tillförlitlig eller inte. Rapporterar exempelvis tidningen något politikern har sagt i relation till statistik om antalet extremväderhändelser som kan förklaras med klimatförändringarna eller är det främst en debattartikel som driver en tes baserad på åsikter? För ett otränat öga är det svårt att förstå skillnaden och särskilt om det förmedlas genom en fragmentarisk push-notis.

Källkritik är en komplex fråga som kräver mer än att elever ges en bra och en dålig artikel om ett ämne som de ska jämföra med tumregler om när en källa är publicerad, vem som är författare, om källan är tendensiös och om källan är beroende eller oberoende av andra källor. Källkritik, inklusive sökkritik (se del 1) och källtillit, bör alltså ses tillsammans och de kan inte behandlas som checklistor att bocka av.

En sådan syn på källkritik innebär att de är aspekter av alla ämnen i skolan, och inte frågor som enbart ska behandlas separat på en särskild temadag. I exempelvis Historia är en förståelse för kunskapens infrastruktur inom ämnet viktig. Det handlar således inte enbart om ett ämnesinnehåll, utan i någon mån och beroende på årskurs, också om hur detta innehåll produceras, tillgängliggörs och sprids. Vilka källor anses vara tillförlitliga, varför anses de vara tillförlitliga, och hur är de synliga i sökmotorer och sociala medier? Utgå från elevernas egen medievardag och fråga om de tillförlitliga källorna brukar synas i deras flöden och sökresultat? Om inte, vilka källor syns istället och varför? Hur kan man göra för att tillförlitliga källor ska synas bättre? Vilken roll kan skolbiblioteket ha i detta sammanhang? Dessa är några av de frågor som lärare och elever kan diskutera.

Avslutning

Att kunna kritiskt granska källor är viktigt, men om ifrågasättandet ges hela utrymmet, blir undervisning i källkritik i princip ogenomförbar. Om grundinställningen är att det inte går att lita på någon eller något ges alla källor samma vikt. Det finns inget enkelt och entydigt svar hur och när källtillit ska balansera det kritiska ifrågasättandet, men det är viktigt att alla elever förses med verktyg som hjälper dem att förhålla sig till källor och därmed förhålla sig till sin omgivning och samhället. Källtillit är ett sådant verktyg, men enbart om det ses som en del av en bredare källkritik.

Referenser

Alexandersson, M., & Limberg, L. (2012). Changing conditions for information use and learning in Swedish schools: A synthesis of research. *Human IT: Journal for Information Technology Studies as a Human Science*, 11(2).

<https://humanit.hb.se/article/view/70> [2019-07- 22]

Benkler, Y., Faris, R. & Roberts, H. (2018). *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics*. Oxford University Press.

Bertilsson, F. (2021). Source criticism as a technology of government in the Swedish psychological defence: The impact of humanistic knowledge on contemporary security policy. *Humanities*, 10(1), 13.

boyd, d. (2018-03-18). You Think You Want Media Literacy... Do You? *Data & Society: Points*. <https://points.datasociety.net/you-think-you-want-media-literacy-do-you-7cad6af18ec2> [2019-07-30]

Edelman Trust Barometer (2023). *Navigating in a Polarized World*.

<https://www.edelman.com/trust/2023/trust-barometer> [2023-08-12]

Francke, H., & Sundin, O. (2012). Negotiating the role of sources: Educators' conceptions of credibility in participatory media. *Library & Information Science Research*, 34(3), 169-175.

Haider, J. & Sundin, O. (2019). *Invisible Search and Online Search Engines: The ubiquity of Search in Everyday Life*.

Haider, J., & Sundin, O. (2022a). Information literacy challenges in digital culture: Conflicting engagements of trust and doubt. *Information, Communication & Society*, 25(8), 1176-1191.

Haider, J. & Sundin, O. (2022b). *Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information*. Routledge.

- Holmberg, S. & Rothstein, B. (2022). Den svenska tilliten fortsatt hög – men den sjunker bland utsatta grupper. I B. Holmberg & B Rothstein (red.), *Social tillit i höglitarlandet Sverige*. Göteborgs universitet: SOM-institutet, s. 153-166.
- Kavanagh, J. & Rich, M. D. (2018). *Truth Decay: An Initial Exploration of the Diminishing Role of Facts and Analysis in American Public Life*. Santa Monica, Calif: Rand Corporation.
- Latour, B. (2018). *Down to Earth: Politics in the New Climatic Regime*. UK: Polity Press.
- Lindroth, J. (2016). *Lärarens återkomst: Från förvirring till upprättelse*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lenard, P. T. (2008). Trust your compatriots, but count your change: The roles of trust, mistrust and distrust in democracy. *Political Studies*, 56(2), 312–332.
- Mance, H. (2016-06-03). "Britain has had enough of experts, says Gove". *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/3be49734-29cb-11e6-83e4-abc22d5d108c> [2019-07-22]
- Nygren, T., Haglund, J., Samuelsson, C. R., Af Geijerstam, Å. & Prytz, J. (2019). Critical thinking in national tests across four subjects in Swedish compulsory school. *Education Inquiry*, 10(1), 56-75.
- Reuter Institute (2023). *Digital News Report 2023*.
- Skolinspektionen (2018). *Undervisning om källkritiskt förhållningssätt i svenska och samhällskunskap: Årskurs 7-9*. Stockholm.
- Skolverket (2023-08-08). *Statsbidrag för inköp av vissa läromedel 2023*.
- SOM-Institutet (2022). *Svenska förtroendetrender 1986-2022*. Göteborgs universitet.
- SOU (2021:70). *Läromedelsutredningen: Böckernas betydelse och elevernas tillgång till kunskap*.
- Statens medieråd (2017-01-27). *Medie- och informationskunnighet – vad är det?* <https://statensmedierad.se/laromedier/mikroformigdigitalutbildning/medieochinformationskunnighet.366.html>
- Vraga, E. K., & Tully, M. (2021). News literacy, social media behaviors, and skepticism toward information on social media. *Information, Communication & Society*, 24(2), 150-166.
- Wikfors, Å. (2017). *Alternativa fakta: Om kunskapen och dess fiender*. Stockholm: Fri tanke.

Yougov (2021). *Where do People Believe in Conspiracy Theories?*

<https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2021/01/18/global-where-believe-conspiracy-theories-true> [2023-08-12]

YouGove (2022). *Which Groups of Americans are Most Likely to Believe Conspiracy Theories?*. <https://today.yougov.com/topics/politics/articles-reports/2022/03/30/which-groups-americans-believe-conspiracies> [2023-08-12]